

**МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА У СВІТЛІ
ПРІЗВИЩЕВИХ НАЗВ РЕЄСТРУ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО 1756 р.**

**І. Я. Дзира, кандидат філологічних наук, доктор історичних наук,
професор кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна)**

e-mail: dzyraivan@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6326-3594

У статті на матеріалі Реєстру Війська Запорозького Низового 1756 р. проаналізовано прізвищеві назви, в основах яких відображено поведінкові, психологічні, комунікативні особливості та інтелектуальний рівень особи. У межах цього семантичного поля виокремлено 27 базових і периферійних мотиваційних моделей.

Установлено, що в процесі творення особових назв запорозького козацтва відповідні апелятиви мали високий ступінь антропонімізації. З'ясовано, що найвищу частотність мають мотиваційні моделі, які позначали осіб зі звичками й дефектами мовлення (208 носіїв), забіяк, бешкетників (118 носіїв) і розумних, освічених людей (117 носіїв). Найпродуктивнішою за лексико-семантичною наповненістю (32 одиниці) є мотиваційна модель на позначення ледарів, нероб і гуляк.

Зроблена автором лінгвокультурологічна інтерпретація засвідчує, що морально-психологічному образу запорожців притаманні стихійність поведінки, підвищена рухова активність, демонструє значну поширеність грамотності на Запорозжжі, дає змогу реконструювати окремі елементи неписаного кодексу козацької честі.

Ключові слова: антропонім, мотиваційна модель, прізвищева назва, реєстр, семантичне поле.

Актуальність. У XVIII ст. прийнятий до січового товариства за давньою традицією повинен був обрати собі нове прізвище, під яким його записували до реєстрів. «Эта перемена фамилии, – стверджує Д. Яворницький, – делалась в виду того, чтобы скрыть прошлое новопоступившего в Сичь...» [11, с. 148]. Причому від спадкових прізвищ змушені були відмовлятися навіть особи шляхетського стану. Отримані новоприбулими «прозвання» набували адміністративно-правової сили на теренах Вольностей Війська Запорозького Низового.

Хоч процес творення прізвищевих назв у середовищі запорозького козацтва мав стихійний характер і в кожному конкретному випадку міг залежати від різних обставин, справжні причини їх появи передусім варто шукати в тих чи в тих рисах характеру, поведінки, зовнішності людини або фактах її біографії. Як розповідав запорожець-довгожитель Микита Корж, «козаки... имели, по обычаю своему, великую склонность к шутке и насмешкам, так что с самого малейшего случая, или поступка... прикладывають прозвища один другому... случаю и поступкам соответствующие...» [7, с. 34]. Отже, в антропонімній системі запорозького козацтва помітне місце належить численній лексико-семантичній групі, сформованій із найменувань, в основах яких зафіксовано характерні ознаки поведінки та внутрішнього світу індивіда. Природно, що відповідні «прозвання» віддзеркалюють психологічний склад і морально-етичні уявлення запорозької спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, вітчизняні науковці поки що належним чином не дослідили цей антропонімний матеріал і не використали його для реконструкції системи цінностей та морально-етичних уявлень запорожців. Щоправда, етимологічний і семантичний аналіз найменувань Реєстру Війська Запорозького 1649 р., що характеризують особу за її внутрішніми властивостями, виконала О. Добровольська

[4]. Однак вищезазначена пам'ятка містить поіменні списки козаків армії Б. Хмельницького, а не Запорозької Січі.

Матеріали і методи дослідження. Мета цієї розвідки полягає в дослідженні прізвищевих назв, що відображають риси характеру й поведінку людини, та з'ясуванні можливості залучення їх історико-культурного потенціалу для відтворення морально-етичних уявлень військового колективу. Автор поставив завдання виконати етимологічний аналіз твірних основ, виокремити в складі семантичного поля (далі СП – *І. Д.*) системоутворювальні та периферійні мотиваційні моделі (далі ММ – *І. Д.*), реконструювати систему моральних цінностей січової спільноти.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети застосовано корпусний метод моделювання антропооснов СП, метод лінгвокультурологічної інтерпретації, а також прийом статистичного аналізу. Об'єктом дослідження є запорозькі найменування за особливостями внутрішнього світу людини.

Джерельною базою став укладений 1756 р. Реєстр Війська Запорозького Низового й додані до нього відомості та списки козаків, які перебували на промислах і зимівниках на території паланок. Усього до 38-ми куренів реєстру записано 13085 запорожців, а разом із доданими відомостями та описами – приблизно 15000 осіб. За підрахунками упорядників видання, іменник прізвищевих назв пам'ятки налічує понад 5000 одиниць [1, с. 18].

Територіальні межі дослідження охоплюють кордони Вольностей Війська Запорозького Низового, населення яких становило унікальний конгломерат вихідців практично з усіх тогочасних українських етнічних земель, що сприяло вирівнюванню діалектного складу мовців. Вибір соціальної належності носіїв зумовлений, по-перше, потребою створення словників прізвищевих назв різних станів українського суспільства XIV–XVIII ст. По-друге, він ураховує унікальну соціальну природу січового товариства, що акумулювало найбільш сміливих, волелюбних і підприємливих представників селянства, міщанства, а також городского козацтва, духовенства та шляхти.

Результати дослідження та їх обговорення. На сторінках реєстру ми виявили 300 найменувань, які характеризують поведінкові, психологічні, комунікативні особливості та інтелектуальний рівень людини. Носіями їх є 1191 особа, що становить 7,94 % від загальної кількості зареєстрованих.

Досліджуване СП за мотиваційною ознакою основ прізвищевих назв складається з 27-ми ММ. Спостереження ономастів доводять, що серед відповідних найменувань «над позитивно чи нейтрально характеризуючими абсолютно переважають негативно характеризуючі» [10, с. 140]. Як бачимо, цей тематичний ряд містив переважно такі специфічні риси особи, які засуджували з погляду тогочасної народної моралі. Водночас можна припускати, що багатство сортименту тієї чи іншої ММ є прямо пропорційним значущості суспільної оцінки відповідних моральних норм і правил поведінки.

Розгляд СП почнемо з фрагменту, що охоплює ММ, пов'язані з психологічними й поведінковими рисами індивіда. Серед них найчисленнішою за кількістю носіїв (118 осіб) є ММ, використовувана для позначення людей, які не вміли мирно жити в колективі (15 од.): *Бойко*, пор. *бойко* «задирака» [5, I, с. 168] (ураховуючи поширеність цього «прозвання» в Новій Січі, а також особливості формування запорозьких найменувань, можливість його зв'язку з праслов'янськими іменами-композидами постає менш переконливою); *Бурда*, пор. *бурда* «сварка, звада, колотня, бешкет, бешкетник» [5, I, с. 299] (щоправда, це найменування належить до утворень потрібної словотвірної мотивації: пор. ще *бурда* «каламутний напій; погане пиво; несмачна рідка їжа» і «здирок; жировий шар на шкірі» [5, I, с. 299]); *Забияка*; *Зачена*, пор. *зачена* «задирищик» [3, с. 651]; *Паливода* та ін. Мотиви такої високої частотності цієї ММ, на нашу думку, могли лежати в реальних прикметах вдачі запорозької сіроми. Зокрема, схильність до стихійності поведінки, сваволі й бешкетів особливо яскраво виявлялася на січових радах, коли «поднимались ссоры, пререкания и раздоры, тем более, что многие в этот день, праздника

ради, иногда через край хватали... горилки» [11, с. 166–167]. Нерідко вибори старшини переростали в справжні сутички. «Тогда, – продовжує Д. Яворницький, – за спором следовала ссора, за ссорой драка, а во время драки происходили иногда и смертоубийства. Противники в своём ожесточении доходили до того, что даже бросались на курени, разоряли их, ломали всё на своём пути и наносили друг другу великие обиды...» [11, с. 167–168].

Найпродуктивнішою за лексико-семантичною наповненістю (32 од., 90 носіїв) є ММ на означення ледарів, нероб, волоцюг і гульвіс: *Бабакъ*, пор. у перен. знач. *бабак* «лентяй, лежебока» [3, с. 55]; *Баглай*, пор. *баглай* «лень» [3, с. 59]; *Байда*, пор. *байда* «гуляка, беспечный человек» [3, с. 62]; *Лаиштабета*, пор. *лаиштабей* «лентяй» [3, с. 884]; *Лета*, пор. *лета* «лежебок» [3, с. 887] та ін. Суттєва номінативна щільність цієї ММ опосередковано підтверджує традиційно приписувану запорозьким козакам схильність до безтурботності та лінощів, докази чого знаходимо також у творах фольклору й красного письменства:

*Се козак-запорожець, ні об чім не туже:
Як люлька є й тютюнець, то йому й байдуже,
Він тільки те й знає –
Коли не п'є, так воші б'є, а все ж не гуляє!* [11, с. 238]

Важливість рухового апарату для характеристики поведінкових і психологічних рис об'єкта найменування засвідчує існування ще двох ММ. В одній із них, що перебуває в безпосередньому зв'язку з попередньою, знайшов відображення тип незграбних, повільних людей та роззяв (19 од., 42 носії): *Завала*, пор. *завала* «незграбный, неповороткий» [5, II, с. 325]; *Мацапура*, пор. *мацапура* «неуклюжий человек» [3, с. 948]; *Мачула*, пор. *мачула* «перен. Про вайлувату, безхарактерну людину» [9, IV, с. 656]; *Розвора*, пор. *розвора* «разиня, ротозейка, зевака» [3, с. 1651] (антропонім також може бути мотивований назвою жердини для подовження воза – *І. Д.*); *Хамула*, пор. *хамула* «неуклюжий, неповоротливый» [3, с. 2000] та ін. Відносну продуктивність цієї ММ, а також яскраве емоційне забарвлення її складників можна пояснити загальним суспільним ставленням до реальних фізичних характеристик, використаних у процесі номінації. Січове товариство не схвалювало незграбність і повільність, оскільки ці риси стояли на заваді високій боєготовності й військовій майстерності. По-друге, вони не сприяли успішній праці запорожців у різноманітних господарських сферах та були пов'язані з лінощами.

У відношеннях антонімії до вищезазначеної ММ перебуває ММ «Швидка, спритна, моторна, метушлива людина» (15 од., 88 носіїв): *Емець*, пор. *емець* «хват, ловкач» [5, II, с. 296]; *Моторний*; *Побѣгайло*; *Прудкій*; *Швидкій* та ін. Висока частотність уживання антропонімів ММ засвідчує значущість в уявленнях воїнів активності, рухливості, швидкості як ознак, необхідних для успішного несення військової служби.

Поряд із психологічними й поведінковими рисами під час творення запорозьких прізвищевих назв нерідко використовували комунікативно-мовленнєві характеристики особи. Висока семантична диференціація цієї підгрупи засвідчує, що особливості мовлення, вербального спілкування індивіда були надзвичайно доступними для спостереження й мимоволі привертали увагу оточення. Колоритний дотеп, добродушний гумор, їдка насмішка чи різкий осуд, утілені у відповідних «прозваннях», доводять наявність у них прихованих вимог, призначених регулювати людиною добір і використання засобів комунікації.

Зокрема, у ММ «Говірка, багатослівна людина, базіка» (15 од., 19 носіїв) ідеться про співвідношення між кількісною та якісною сторонами мовленнєвого акту: *Басика*; *Болботенко* від *болбот* – «болтун» [3, с. 125]; *Патяка*; *Сверьгунь* від *сверготити* – «чирикать» [3, с. 1720]; *Ценька* від *цень* – «меж., виражающее звон, пустую болтовню» [3, с. 2042] та ін. Багатослів'я та беззмістовність мовлення не сприймалися колективом через прагматичну необхідність економії часу, свідченням чого є, зокрема, їхня негативна

оцінка в народній творчості: «Багато каза(т) да нѣчого слуха(т); «Мелєть як пусты(и) млынъ»; «Помовчи языку кашки да(м); «Бжъ много да мало говоры» тощо [6, с. 216, 237, 240, 257].

У ММ «Криклива, сварлива людина, лихослов» (13 од., 29 носіїв) знайшли втілення норми мовленнєвого етикету: *Верєщака*; *Крикливий*; *Рєпєтѣй*; *Супєрека*; *Торохтѣй*, пор. *торохтій* «крикун, пустозвон» [3, с. 1891] та ін.

У прізвищевих назвах, що давали людям зі звичками й дефектами мовлення (28 од., 208 носіїв), відображене розуміння неможливості якісного спілкування без дотримання вимовних норм. Через властиву тогочасній перцептивній суспільній концепції асоціації з неповноцінністю чи недорозвиненістю переважна частина найменувань цієї ММ має негативно-зневажливе або іронічно-зневажливе забарвлення: *Блектѣй*, пор. *блектати* «белькотати» [3, с. 114]; *Гаркуша*; *Канарха*, пор. *канархати* «говорить невнятно, в нос» [3, с. 750]; *Момотєнко* від *момот* – «заика, бормотун» [3, с. 979]; *Шєкєря*, пор. *шекєрявити* «діал. шепелявити» [9, XI, с. 436].

ММ «Брехун, хвалько, пліткар, наклепник» (9 од., 17 носіїв) фіксує відхилення від морально-етичних норм комунікативного процесу та дає характеристику морального обличчя мовця: *Брєхачка* (пор. одне зі знач. сл. *брєхачка* «лгун, лгунишка, лгунья» [3, с. 139]); *Брєхливий*; *Самохваль*; *Скоробрєха*; *Шєптуха* (пор. одне зі знач. сл. *шептуха* «Той, хто поширює чутки, поговори, потайні розмови» [9, XI, с. 442]) тощо. Такий небагатий репертуар і незначна кількість іменованих певною мірою спростовують оперті на іноземну мемуаристику твердження Д. Яворницького, ніби чимало запорожців «любили прихвастнуть своїми военними подвигами, любили пустить пыль в глаза перед чужими, щегольнуть своим убранством и оружием» [11, с. 238].

Вищезазначений ММ протиставлене одиничне «прозваніє», носієм якого є записаний до Тимошівського куреня Тиміш *Правдивець*.

Для решти ММ цієї підгрупи характерний мінімальний сортимент:

– ММ «Зарозуміла, пихата людина» (5 од., 17 носіїв): *Кокошко* від – *кокошитися* «триматися зарозуміло, гордовито, бундючитися, чванитися, хизуватися» [9, IV, с. 215]; *Кокуша*; *Пишиний* (пор. одне зі знач. сл. *пишиний* «пихатий, бундючний» [9, VI, с. 374]); *Пышнєнко*; *Пышиного братъ*;

– ММ «Хитрун, шахрай» (7 од., 7 носіїв): *Лагута* (пор. *лагута* «людина, що видає себе за дурника, простачка», «нещира людина» [8, с. 548]); *Лукавий*; *Мошєнникъ*; *Плутъ*; *Хитѣрий* та ін.;

– ММ «Щира, проста людина» (2 од., 3 носії): *Простій*; *Сердєчний*;

– ММ «Людина веселої вдачі» (2 од., 5 носіїв): *Скалєзуб*, *Смѣшко*;

– ММ «Буркотун» (3 од., 5 носіїв): *Воропай* (пор. *воропай* «буркотун» [8, с. 534]); *Воропаєнко*; *Туркотѣй* (пор. *туркотати* «ворчать» [3, с. 1911]).

У «прозванії» козака Рогівського куреня Корнія Канюки відображені такі негативні моральні риси, як набридливість і канючення, пор. *канюка* «набридливий прохач; жебрак» [9, IV, с. 91].

Окрім розглянутих прізвищевих назв, в основах яких поширені екстравертні комунікативні ознаки, інтровертна мовленнєва діяльність представлена ММ «Мовчазна людина» (5 од., 6 носіїв): *Бєязыкій*; *Мовчанъ*; *Мовчановъ*; *Нѣмый*; *Тума*, пор. *тума* «перен. Про похмуру, мовчазну людину» [9, X, с. 316].

У досліджуваному СП також відображена морально-вольова сфера особистості. Окреслена лексико-семантична підгрупа має вигляд парадигми послідовного ряду опозиційних ММ:

– ММ «Сувор, уперт, відлюдкувата людина» (13 од., 41 носій): *Бєздушній*; *Дикий*; *Крутій* (пор. *крутий* «суворий, твердий, непіддатливий (про характер, вдачу людини й про людину з таким характером)» [9, IV, с. 374]); *Строгий*; *Твердый* та ін.;

– ММ «Слухняна, лагідна людина» (11 од., 34 носії): *Благій* (пор. *благий* «добрий, добросердий, лагідний» [9, I, с. 191]); *Блажко*; *Лагода*; *Мякій* (пор. *м'який* «мягкий, несуровый, уступчивый» [3, с. 994]); *Покътній* та ін.;

– ММ «Гнівлива, запальна людина» (5 од., 12 носіїв): *Бухтїй* (пор. *бухтіти* «пылать, вспыхивать» [3, с. 160]); *Гарячий*; *Сердитий*; *Шалений*; *Шеремет* (пор. одне зі знач. сл. *шеремет* «людина запального характеру; нестримна людина» [8, с. 565]);

– ММ «Спокійна, безпристрасна, сумирна людина» (11 од., 54 носії): *Кроткій*; *Плохий* (пор. *плохий* «смирный, тихий, кроткий» [3, с. 1304]); *Рохманка* від *рохманний* (пор. одне зі знач. сл. *рохманний* «смирный, кроткий» [2, с. 317]); *Смирний*; *Тихий* тощо;

– ММ «Запекла, смілива людина» (3 од., 3 носії): *Запеклий*; *Небоязливий*; *Храбриш*;

– ММ «Боягузлива, полохлива людина», що вказує на відсутність сили, необхідної для подолання страху (2 од., 4 носії): *Страшко*, *Трусъ*;

– ММ «Вередлива, нудна, невесела, плаксива людина» (21 од., 76 носіїв): *Варивода* (пор. *варивода* «капризный человек» [3, с. 168]); *Журба*; *Зануда*; *Плазівий*; *Рєва* (оскільки 13 запорожців імовірноше отримали «прозваніє» *Рєва* вже в зрілому віці після прибуття на Січ, то його зв'язок зі слов'янським автохтонним іменем менш імовірний. Це ж саме стосується й версії про походження від народної форми церковно-календарного імені *Ревокат*);

– ММ «Весела, безжурна людина» (3 од., 3 носії): *Безпечалний*; *Рєготун*; *Смгьянь*.

Небагатий сортимент і тип відношень між ММ можуть засвідчувати суб'єктивність покладених у їх основу ознак, соціальна оцінка яких у тогочасній культурній традиції була відносною, її визначали ситуативно.

Окрему підгрупу з двох опозиційних ММ становлять найменування, підставою для появи яких слугувала суспільна оцінка інтелектуальних здібностей індивіда:

– ММ «Нерозумна, неосвічена, недоумкувата людина» (31 од., 102 носії): *Дурний*; *Лагута* (пор. *лагута* «дурник» [8, с. 548]); *Лобуръ*; *Мазєна* (пор. одне зі знач. сл. *мазєна* «простак, простофиля, глупець» [3, с. 932]); *Струць* (пор. *струць* «дурак» [3, с. 1085]) та ін.;

– ММ «Розумна, освічена, вміла людина» (6 од., 117 носіїв): *Грамотный*; *Кєба* (пор. *кеба* «дарование, умение, способность» [3, с. 770]); *Мундрахвїй* (імовірноше слугувало для вираження іронії – *І. Д.*); *Писменний*; *Умній* тощо. Належність «прозванія» *Писменний* (111 прикладів) до найпоширеніших запорозьких іменувань є одним із показників високого рівня освіченості запорозького козацтва в середині XVIII ст. З іншого боку, антрополоксема *Неграмотный* трапляється в реєстрі лише один раз.

У ММ «Здирник, скнара» (5 од., 15 носіїв) відображено ставлення особи до матеріальних благ: *Загрєба*; *Скнара*; *Скупши*; *Жила*, пор. *жила* «скупа, жадібна до грошей людина» [9, II, с. 529] (через омонімію твірної основи ця антрополоксема належить до найменувань із ситуативною мотивацією – *І. Д.*); *Жилєнко*. Морально-етичні уявлення запорожців про їхню належність до лицарського стану передбачали зневагу до багатства, накопичення майна. Кожен козак мав бути щедрим і гостинним, натомість скупість гостро засуджували (дума «Козак Хвесько Ганджа Андибер»). Про надзвичайну щедрість козаків, нехтування ними особистим добробутом повідомляють також іноземні мемуаристи, зокрема Г. де Боплан і П. Шевальє. Підтвердженням цього слугує, на нашу думку, і непродуктивність цієї ММ та мінімальна кількість іменованих.

Протилежна скнарості інша негативна моральна риса представлена в «прозванії» козака Вищестеблівського куреня Федора *Неоцадного*.

В окремій ММ знайшла своє втілення загальна негативна характеристика внутрішнього образу індивіда (13 од., 34 носії): *Злий*; *Лихий*; *Лютый*; *Поганій*; *Хирний* (пор. *хирний* «ничтожный, плохой, скверный» [3, с. 2012]) та ін. За семантичною ознакою добрий / злий їй протистоїть периферійна ММ «Добра людина (загальна оцінка)» (3 од., 3 носії): *Добрий*, *Святий* (імовірноше виникло як іронічне прізвисько – *І. Д.*), *Статєиний*. Проміжне місце

між ними посідає двочленне емоційно-оцінювальне прізвисько-фразеологізм *Так Собъ* (2 носії).

Висновки і перспективи. Усвідомлюючи приблизний характер одержаних результатів, спричинений ситуативною мотивацією окремих одиниць, а саме полісемією або омонімією твірних основ, а також можливістю вираження ознак, протилежних названим, все ж таки дозволимо собі зробити деякі висновки. Як бачимо, змодельоване на матеріалі корпусу запорозьких прізвищевих назв середини XVIII ст. СП дає змогу відтворити в загальних рисах систему моральних цінностей, що побутували в тогочасному українському суспільстві в цілому й у середовищі запорозького козацтва зокрема. Аналіз високопродуктивних ММ дає підстави стверджувати про притаманність морально-психологічному образу запорожців таких екстравертних рис, як стихійність поведінки, гультяйство, а також підвищена рухова активність. З іншого боку, чималий відсоток січовиків становили схильні до лінощів інтроверти. Зроблена лінгвокультурологічна інтерпретація засвідчує значну поширеність грамотності на Запоріжжі, а також уможливорює реконструювати окремі елементи неписаного кодексу козацької честі. Перспективу подальших досліджень убачаємо в залученні антропонімного матеріалу для реконструкції моральних цінностей городового козацтва.

Список використаної літератури

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775. Т. 5. Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року. Київ : [б. в.], 2008. 528 с.
2. Білецький-Носенко П. П. Словник української мови. Київ : Наук. думка, 1966. 423 с.
3. Гринченко Б. Д. Словарь украинского языка. Берлін : ДВУ, 1925. 16. 2178 с.
4. Добровольська О. Я. Про що розповідають нам козацькі «Реєстри» 1649 р.? *Культура слова*. Київ, 2001. Вип. 57–58. С. 81–89.
5. Етимологічний словник української мови. В 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1. 1982. 632 с.; Т. 2. 1985. 572 с.
6. Зіновій К. Вірші. Приповіді посполиті. Київ : Наук. думка, 1971. 392 с.
7. Корж Н. Л. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса [б. и.], 1842. 6. 96 с.
8. Осташ Р. І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника). *Реєстр Війська Запорозького 1649 року* / відп. ред. Ф. П. Шевченко. Київ : Наук. думка, 1995. С. 517–567.
9. Словник української мови. В 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1. 1970. 780 с.; Т. 2. 1971. 550 с.; Т. 4. 1973. 840 с.; Т. 6. 1975. 832 с.; Т. 10. 1979. 658 с.; Т. 11. 1980. 700 с.
10. Худаш М. Л. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVII ст. *З історії української лексикології*. Київ : Наук. думка, 1980. С. 96–160.
11. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3 т. Т. 1. Київ : Наук. думка, 1990. 592 с.

References

1. Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi: Korpus dokumentiv. 1734–1775 [The archive of Kish New Zaporozhian Sich: The corps of documents. 1734–1775]. (2008). T. 5. Reiestr Viiska Zaporozkoho Nyzovoho 1756 roku [Register of the Zaporozhian Host Lower 1756]. Kyiv, 528 (in Ukr.).
2. Biletsky-Nosenko, P. P. (1966). Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv : Naukova dumka, 423 (in Ukr.).
3. Grinchenko, B. D. (1925). Slovar' ukrainskogo jazyka [Dictionary of the Ukrainian language]. Berlin : DVU, 16, 2178 (in Ukr.).
4. Dobrovol'ska, O. Ya. (2001). Pro shcho rozpovidaiut nam kozatski «Reiestry» 1649 r.? [What do the Cossack «Registers» of 1649 tell us?]. In : Kultura slova [The word culture]. (57–58), 81–89 (in Ukr.).
5. Melnychuk, O. S. (Ed.) ta in. (1982–2012). Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. V 7 t. T. 1, 2. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
6. Zinoviiv, K. (1971). Virshi. Prypovisti pospolyti [Poetry. Proverbs and sayings folk]. Kyiv : Naukova dumka, 392 (in Ukr.).
7. Korzh, N. L. (1842). Ustnoe povestvovanie byvshego zaporozhcea, zhitelja Ekaterinoslavskoj gubernii i uезда, selenija Mihajlovki, Nikity Leont'evicha Korzha [Oral narration of the former Cossack, a resident of the Yekaterinoslav province and county, the village of Mikhailovka, Nikita Leontyevich Korzh]. Odessa, 6, 96 (in Russ.).

8. Ostash, R. I. (1995). Do pokhodzhennia pryzvyshchevykh nazv Reiestru (sproba etymolohichnoho slovnyka) [To the origin of the family names of the Register (attempt to etymological dictionary)]. In : Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku [1649 Register of the Zaporozhian Host]. Kyiv : Naukova dumka, 517–567 (in Ukr.).
9. Bilodid, I. K. (Ed.) ta in. (1970–1980). Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. V 11 t. T. 1, 2, 4, 6, 10, 11. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
10. Khudash, M. L. (1980). Do pytannia klasyfikatsii ukrainskykh pryzvyshchevykh nazv XIV–XVII st. [To the question of the classification of Ukrainian family names of the XIV–XVIII centuries]. In : Z istorii ukrainskoi leksykolohii [From the History of Ukrainian Lexicology]. Kyiv : Naukova dumka, 96–160 (in Ukr.).
11. Yavornytskyi, D. I. (1990). Istoriia zaporozkykh kozakiv [History of Zaporozhian Cossacks]. V 3 t. T. 1. Kyiv : Naukova dumka, 592 (in Russ.).

I. Ya. DZYRA. THE MORAL AND ETHICAL PERCEPTIONS OF ZAPOROZHIAN COSSACKS IN THE LIGHT OF THE FAMILY NAMES IN THE 1756 REGISTER OF THE ZAPOROZHIAN HOST

Summary. Introduction. *Significant place in the anthroponymic heritage of Zaporozhian Cossacks in the middle of the XVIII century occupy family names that characterize the peculiarity of behavior, psychology, communication and intellectual level of the person. They provide interesting material not only for the study of the history of the Ukrainian language, but also for the reproduction of moral and ethical notions of the Zaporozhian Cossacks in particular, and of society at that time as a whole.*

The purpose of the article is to investigate family names that reflect traits of human character and behavior, and to explore the possibility of attracting their potential to reconstruct the moral and ethical notions of the military collective. The author has set the task to perform etymological analysis of the generative stems of names, to distinguish in the composition of the semantic field basic and peripheral motivational models, to reproduce the system of moral values of the Cossacks.

Results. *On the pages of the register 300 names were found, in the stems of which the characteristic signs of the behaviour and individual's inner world were recorded. Their bearers are 1191 persons, which is 7,9 % of the total number of registered. The semantic field under study consists of 27 motivational models. The largest number of bearers include motivational models used to designate individuals with speech habits and defects (208 persons); bullies, brawlers (118 persons) and intelligent, educated, skilled people (117 persons). The most productive in terms of lexical-semantic content (32 individuals) is a motivational model for the designation of idlers, tramps and revellers.*

Originality. *For the first time, with the help of the semantic field modeled on anthroponymic material, the system of moral values of the Zaporozhian Cossacks was reproduced in general terms.*

Conclusions. *The analysis of highly productive motivational models allows us to confirm the inherent moral and psychological image of the Cossacks of such extraverted traits as spontaneity of behavior, idleness, as well as increased motor activity. Performed linguocultural interpretation shows the widespread literacy in Zaporizhzhia, and also allows to reconstruct some elements of the unwritten code of Cossack honor, including neglect of material goods. We see the prospect of further research in attracting anthroponymic material for the reconstruction of the moral values of the Cossacks of the Hetman state.*

Key words: *anthroponym, family name, motivational model, semantic field, register.*

Надійшла до редакції 09.01.20

Прийнято до друку 10.02.20